

Грибань Галина Віталіївна,
науковий співробітник відділу логопедії
ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

ЛЕКСИКА: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ МОВЛЕННЄВИМИ ПОТРЕБАМИ

Неповне засвоєння та опанування мовленнєвих компонентів дитиною може негативно вплинути на її розвиток. Це може стосуватися її комунікативних навичок, академічної успішності, соціальних взаємодій і емоційного благополуччя. Також це може призвести до труднощів у читанні, письмі та інших формах навчальної діяльності.

У дітей з особливими мовленнєвими потребами складними і стійкими виявляються недоліки формування лексики і граматичної будови мовлення, а це, в свою чергу, негативно позначається на розвитку зв'язного мовлення і спричиняє виражені порушення писемного мовлення. Все це негативно впливає на розвиток особистості дитини та унеможлиблює опанування навчальної програми.

Зокрема, труднощі в опануванні та застосуванні лексичної сторони мовлення ускладнюють розуміння і продукування мовлення, впливають на здатність вираження думок і ведення бесіди та позначаються на навчальному процесі в цілому.

Лексема, або слово, є основною одиницею лексичної сторони мовлення. Центральне значення слова в мовній системі визначається його зв'язками з іншими мовними елементами, такими як фонема, морфема, словосполучення та речення. Ці елементи взаємодіють та функціонують в межах слова, створюючи системні взаємозв'язки.

Словниковий склад мовлення визначається не тільки кількістю слів, що входять до нього, але й якістю, а також розмаїтістю словникових груп та смислових рівнів. Основною проблемою розвитку словника є засвоєння значення слів, або їхньої семантики. Основним критерієм розвитку словника

має бути освоєння дитиною семантичної структури слова. За результатами численних психологічних та психолінгвістичних досліджень, процес засвоєння семантичної структури слова проходить через складні етапи: від формування предметної співвіднесеності до засвоєння глибшого змісту слова, і далі до формування узагальненого лексичного значення та словесного поняття [1; 3].

У молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами часто виникають труднощі у формуванні лексичного запасу. Загальний стан лексичної сторони мовлення характеризується помилками, які свідчать про порушення предметної спрямованості слів, дифузний і нестійкий характер лексичних значень, слабку орієнтацію у змістовній стороні слів, обмеженість обсягу семантичних полів.

Специфіка формування лексики проявляється в: обмеженості словникового запасу; різкій невідповідності активного і пасивного словника; неточному вживанні слів; численних вербальних парафазіях; несформованості семантичних полів; діти відчувають труднощі актуалізації словника; труднощі в засвоєнні узагальненого значення слова, багатозначності слів, переносного значення слова; труднощі добору антонімів та синонімів.

Зазначимо типові помилки, що зустрічаються у дітей з особливими мовленнєвими потребами на рівні лексичної сторони мовлення та викликають труднощі в навчальній діяльності:

- ототожнення слів, різних по значенню, але схожих за звучанням;
- заміна назв предметів, схожих зовні;
- заміна назв одних предметів іншими, схожими за своїм призначенням;
- заміна назв одних предметів іншими, ситуативно пов'язаними з ними;
- заміна однієї назви іншою, на основі позначення тієї ситуації, з якою пов'язаний предмет;
- заміна назви частини предмета чи його деталей назвою цілого предмету;
- заміна слів, заміна слів, що позначають загальні поняття, словами, що позначають часткові поняття;
- заміна слів словосполученням або реченням (які є поясненням);

- заміна назв дій з предметами назвами самих предметів та навпаки;
- заміна назв якостей назвами предметів.

Одним із завдань розвитку мовлення учнів виступає робота над словом, яка спрямована на якісне збагачення словникового запасу та розвиток навичок правильного, точного та виразного використання лексичних структур української мови. Важливим є навчити учнів відчувати та розуміти найтонші нюанси значення слова, які воно може мати у різних контекстах. Учні на практичному рівні відслідковують залежність значення слова від контексту та семантичні відношення слів (синонімічні, антонімічні, лексико-семантичні, тематичні). Впроваджується робота над лексико-семантичними поняттями: однозначність та багатозначність слів, пряме і переносне значення, омоніми, синоніми та антоніми. Окрім того, учні опановують лексичну систему мови, вивчаючи походження слів, активний та пасивний словниковий запас і сфери їх вживання.

Вчитель-логопед проводить підгрупові, групові та індивідуальні корекційно-розвиткові заняття, на яких реалізується диференційований підхід з урахуванням структури дефекту, індивідуальних особливостей та можливостей учнів. Основними напрямками корекції лексичної сторони мовлення є: формування різних рівнів лексичних узагальнень (узагальнене лексичне значення; понятійна співвіднесеність слова; абстрактно-узагальнене лексичне значення слова); робота над лексико-семантичними явищами, лексичною системністю (формування семантичної структури слова, робота над явищами антонімії, синонімії, омонімії, багатозначності та прямого і переносного значення слів); робота над формуванням розуміння та вміння самостійно використовувати в мовленні сталі словосполучення; формування смислових відношень та зв'язків між лексичними одиницями на основі включення слів в семантичні поля (синтагматичні та парадигматичні зв'язки слів). Паралельно триває формування розуміння слова як складової одиниці мови. Зокрема, розвиток метамовних навичок включає навчання дітей аналізувати слова, розбирати їх на морфеми, вивчати словотвір та граматичні категорії, що може

підвищити їхнє розуміння лексичної структури і сприяти кращому засвоєнню нових слів.

Отже, здійснюється розвиток лексичної сторони мовлення шляхом розширення різних лексичних категорій, засвоєння нових термінів, уміння користуватися лексичними мовними засобами у різних мовленнєвих ситуаціях та на письмі. Корекційно-розвивальна робота має на меті збагачення словникового запасу учнів різними частинами мови, розвиток мовного чуття. Корекційна робота за зазначеними напрямками забезпечить розширення словникового запасу та сприятиме уточненню та диференціації лексичних значень слів, формуванню різних рівнів лексичних узагальнень, що виражає слово, а також формуванню лексичної системності.

Список літературних джерел:

1. Данілавічюте Е. А., Трофименко Л. І., Ільяна В. М., Рібцун Ю. В., Мартинюк З. С. and Грибань Г. В. *Психолінгвістичні дидактичні технології діагностики і подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення : навчально-методичний посібник* / Данілавічюте Е. А., Трофименко Л. І., Ільяна В. М., Рібцун Ю. В., Мартинюк З. С. and Грибань Г. В. – Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2022. – 847 с.

2. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. *Mon.gov.ua*. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2021/12/31/Metod.rekom.dlya.IRTS.31.12.pdf>.

3. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. *Дефектологія*. 2003. № 2. С. 2 – 7.